

מערכת ניצול האסירים באושוויץ

פרנצ'ישק פיפר

אושוויץ מוכר בראש ובראשונה כאתר של השמדה המונית, בעיקר של יהודים. ואולם הוא גם היה חלק בלתי נפרד מן המערכת הנאצית של מחנות ריכוז שנודעה בהם חשיבות לא מבוטלת לניצולה של עבודת כפייה. בהבהרת השאלות הבאות יש כדי לשפר את הבנת שני תפקידיו של אושוויץ:

1. איזה מעמד היה למחנה אושוויץ, על כפל תפקידיו, במערכת המחנות הכללית?
2. מה היו תווי ההיכר הייחודיים של תפקידו הכפול של אושוויץ?
3. כיצד יושבה הסתירה לכאורה בין שני תפקידים אלה (השמדה חסרת רחמים של אסירים וניצול עבודתם)?

מחנות הריכוז, ובהם גם אושוויץ, הוקמו כשלוחה של מנגנון הכוח הנאצי. לפני מלחמת העולם השנייה הם שימשו בעיקר מרכזי מעצר של מתנגדי המשטר מבית. מתנגדי המשטר הכלואים נדונו לבידוד זמני, ל"חינוך מחדש" ולטרור. אחרי פרוץ המלחמה הורחב תפקידם של מחנות הריכוז. מעתה נכללו בו גם השמדתם של חברים בתנועת ההתנגדות האנטי-נאצית, השמדתן של קבוצות לאומיות שלמות שהאידאולוגיה השלטת הגדירה אותן עוינות או נחותות מבחינה גזעית והשמדתו של כל מי שניצב בדרכו של מנגנון הכיבוש וההתפשטות הגרמני.

מחנות הריכוז מילאו גם תפקידי משנה אחרים. הם שימשו אתרי הוצאה להורג של אנשים שדינם נגזר למוות במסגרת ה"טיפול המיוחד", כלומר בלא הליך משפטי כלשהו, אלא על סמך שיקול דעתן הבלעדי של רשויות המשטרה. הם גם שימשו אתרי הוצאה להורג של קטגוריות מסוימות של שבויי מלחמה, כמו קומיסרים פוליטיים סובייטים, ושל אסירים נמלטים. כמו כן הם שימשו לניסויים רפואיים נפשעים. אבל השימוש המשני החשוב ביותר של המחנות היה ניצול כוח העבודה של האסירים.

בעקבות ההחלטה להשמיד את יהודי אירופה יצרו הנאצים סוג חדש של מחנות שפעלו אך ורק בתור מחנות מוות או מרכזי הרג. היו ארבעה מחנות כאלה – טרבלינקה, בלז'ץ, סוביבור וחלמנו. ככלל, כל המגורשים שנשלחו למחנות אלה הומתו מיד בהגיעם. יצאו מכלל זה קבוצות קטנות של אסירים שהושארו בחיים כדי לסייע בשרפת הגופות ובארגונו למשלוח של רכוש הקרבנות.

בדומה לכל מחנות הריכוז האחרים, בודדו אושוויץ ומיידנק את אסיריהם והשמידו את מקצתם באמצעות עבודה והטלת אימה על אסירים שהוגדרו כעוינים. אבל לאושוויץ ולמיידנק

נועד מעמד ייחודי במערכת של מחנות הריכוז הנאציים. הם היו למרכזי השמדה מוחלטת ושימשו כלים ליישום "הפתרון הסופי" של הנאצים ל"בעיה היהודית" באירופה.

המדיניות הנאצית בנוגע לעבודת האסירים במחנות הריכוז התפתחה בשלושה שלבים. בשלב הראשון, 1933-1937, נוצל כוח העבודה של האסירים בעיקר לבניית המחנות עצמם, להרחבתם ולאחזקתם. בשלב השני, 1938-1941, הועסקו אסירים בהמוניהם בתעשיית חומרי הבניין (מחצבות ומפעלי אבן, חצץ ולבנים). בשלב האחרון, 1942-1945, נוצלה עבודת האסירים בעיקר בתעשיית החימוש לענפיה.

בשלב הראשון הוגבלה עבודת האסירים לתחומי המחנות לא בגלל צורכי המחנות דווקא או בגלל עקרונות האידאולוגיה הנאצית, אלא בשל המצב של שוק העבודה ברייך השלישי. באמצע שנות השלושים, שנות המשבר הכלכלי העולמי, עדיין התחרו מיליוני גרמנים מובטלים על כל משרה פנויה. כל ניסיון של הס"ס לנצל את עבודת האסירים מחוץ למחנות (לייבוש ביצות, למשל)¹ נתקל בהתנגדות מצד הרשויות האזרחיות, שראו בפעולות מעין אלה הכשלה של המאמצים לצמצם את האבטלה במדינה.

שאלת העסקתם של אסירים מחוץ לגבולות המחנות איבדה מדחיפותה גם מטעמים אחרים. אחרי שנים אחדות בשלטון הגיעו הנאצים למסקנה כי ההתנגדות למפלגה הנציונל-סוציאליסטית בחברה הגרמנית ובתוך המפלגה פנימה נחלשה עד כדי כך שאין עוד צורך במחנות ובמוסדות אחרים ל"מעצרים מונעים"². במרוצת הזמן חוסלו רוב המחנות ואסיריהם שוחררו. עד 1937 הידלדל מספר המחנות מעשרות אחדות לשלושה, ואוכלוסיית האסירים קטנה מכמה רבבות ל-8,000³.

הקמתם של מחנות חדשים וצמיחתה מחדש של אוכלוסיית האסירים החלו ב-1938, כאשר גרמניה הנאצית סיפחה בראשונה שטחים חדשים. זמן קצר לאחר מכן הביאו הסיפוחים לידי גידול במספרם של עובדי הכפייה במידה כזאת שחרגה בהרבה מצורכיהם הפנימיים של המחנות. בו בזמן הגבירו הגרמנים את קצב היערכותם למלחמה. פעילות זו גרמה לצמצום שיעורי האבטלה בכמה מתחומי הכלכלה, ועד מהרה נוצר מחסור בכוח אדם. מגמה זו ניכרה בייחוד בתעשיית חומרי הבנייה שנועדה לספק את חומרי הבניין למימוש תכניותיו הגרנדיוזיות של הפירר הנאצי אדולף היטלר, תכניות לסלילת כבישים מהירים, הקמת מבני ציבור גדולים בברלין ובנירנברג ומשימות רחבות היקף אחרות.

בשנת 1938, כדי לסייע לאספקת החומרים הנחוצים להגשמת תכניותיו המפוארות של היטלר, הורה מפקד הס"ס היינריך הימלר על הקמת DEST; החברה החלה מיד לרכוש

¹ Andrzej Józef Kamiński, Hitlerowskie obozy koncentracyjne i ośrodki masowej zagłady w polityce imperializmu niemieckiego, Poznan, 1964, pp. 151-152

² שם, עמ' 139.

³ שם, עמ' 149.

מחצבות אבן, מפעלים לאבני ריצוף ומחצבות חצץ ולהעסיק בהם אסירים רבים ממחנות הריכוז.⁴ מכאן ואילך הוקמו רבים ממחנות הריכוז סמוך למפעלים מעין אלה, בעיקר ליד מחצבות (מאוטהאוזן ופלוֹסֶנְבֵירְג ב-1938, גרוס-רוזן ב-1940 ונצֶיֶלְר ב-1941). העבודה במחנות אלה שילבה באורח יוצא דופן בין יתרונות ה"ענישה" להפקת רווחים כלכליים. הימלר עמד על ההזדמנות לרכוש לארגונו עצמאות כלכלית באמצעות ניצול עבודת האסירים במפעלי הס"ס אגב שיפור סיכוי לבסס את מעמדו שלו ואת עצמאות הס"ס במסגרת מנגנון הכוח.⁵

כבר בנובמבר 1941 המליץ הימלר לשלוח לעבודה במחצבות קומיסרים סובייטים כלואים שנמצאו כשירים לעבודות מפרכות ושדינם נגזר למיתה על-פי צווים מאושרים.⁶ בסוף אותו חודש היה היטלר משוכנע כל-כך בניצחונו המהיר, עד שאמר לאלברט שפֶר, אדריכלו האישי ומי שעתיד להתמנות במהרה לשר החימוש והייצור המלחמתי, כי כל תכניות הבנייה עומדות בעינין.⁷ ואולם בדצמבר, כאשר נעצר הצבא הגרמני בחזית מוסקווה ואולץ לסגת, וארצות-הברית נכנסה למלחמה, היה צריך לעדכן את האסטרטגיות ואת התכנון הכלכלי הנלווה של הרייך השלישי. מערכות בזק התחלפו בעימות הולך ומתמשך, וזה כרסם בעצמתם הצבאית והכלכלית של הכוחות הניצים.

מאחר שכל בני שכבות הגיל של נושאי נשק גויסו, ניצבה כלכלת גרמניה לפני מחסור חמור בכוח אדם. ממאי 1939 ועד מאי 1942 איבד כוח העבודה האזרחי הגרמני 7.8 מיליון איש, בעיקר בשל הגיוס הנמרץ.⁸ לפיכך נענה הביקוש לכוח עבודה באמצעות עובדים זרים ושבווי מלחמה.

עבודת האסירים הועברה לסמכותו של משרד מיופה הכוח הכללי לתעסוקה, שהוקם ב-21 במרס 1942.⁹ אף כי מחנות הריכוז לא היו בתחום סמכותו, הורה היטלר לספח את המחנות למאמץ הייצור המלחמתי הכללי.

הביטוי הראשון לשינוי בהיקף המשימות שהוטלו על מחנות הריכוז ניתן בהצהרתו של הימלר מ-25 בינואר 1942. הדבר היה חמישה ימים בלבד אחרי ועידת ונזה הנודעת לשמצה, שבמהלכה הציג ריינהרד היידריך, סגנו הבכיר של הימלר, את תכנית הס"ס להשמדה מוחלטת של היהודים בהתאם לצווים שנוסחו כבר ב-1941. הימלר הכריז על שילוחם של 150,000 יהודים שנכללו במבצע הפתרון הסופי למחנות ריכוז כדי לקחת חלק ב"מטלות הכבירות ובמשימות הכלכליות" הניצבות לפני המחנות. שינויים ארגוניים ומנגנוניים נוספים

⁴ שם, עמ' 152.

⁵ שם.

⁶ Reimund Schnabel, Macht ohne Moral: Eine Dokumentation über die SS, Frankfurt a/M, 1957, pp. 207-208

⁷ אלברט שפאר, בתוכני הרייך השלישי: זכרונות, תל אביב 1979, עמ' 207.

⁸ Czesław Madajczyk, Polityka Trzeciej Rzeszy w okupowanej Polsce, Warsaw, 1970, vol. 1, p. 256

⁹ Artur Eisenbach, Hitlerowska polityka zagłady Żydów, Warsaw, 1961, p. 326

תרמו למימוש תכניתו של הימלר.¹⁰ בפקודה שהוצאה ב-3 במרס 1942 שילב הימלר את מפקדת מחנות הריכוז ב-WVHA, ובכך הכפיף את המפקח על מחנות הריכוז, ריכרד גליקס, למרותו של המומחה הכלכלי שלו, אוסוולד פול.

מאחר שהשכר ששילמו מפעלים פרטיים תמורת עבודת האסירים היה אמור לעבור לקופת המדינה, חתר הימלר לכונן תעשיית חימוש משלו בהנהלת DEST ו-DAW באמצעות התאמת פעילותם לצרכים החדשים.¹¹

חילוקי דעות ראשונים בין הס"ס לבעלי ההון הפרטי נתגלעו באושוויץ, במפעל חדש לייצור גומי סינתטי ודלק נזולי שהקים שם ענק הכימיקלים אי גה פרבן על-פי הסכם עם הממשלה. אתר אושוויץ נבחר בשל קרבתו למקורות מים, פחם וסיד ובשל אספקת כוח העבודה מן המחנה. דומה כי תחילה ניסה הימלר לשבש את התכנית באמצעות הגשת הצעה נגדית להקמת מפעלי כימיקלים.¹²

הימלר גם הציע לנציב הפחם של הרייך להעביר לידי הס"ס מכרות פחם מסוימים ולהעסיק בהם אסירים.¹³ ואולם שתי ההצעות לא יצאו אל הפועל. בשני המקרים יצאו החברות הפרטיות מן העימות וידן על העליונה. החברות הפרטיות נהנו אז מתמיכתם של הרמן גרינג, שעדיין היה בעל עצמה גדולה, ושל בכירים נאצים אחרים, ועמדו להן כמה יתרונות חשובים כגון אספקה בשפע של אסירים לעבודה, בתי חרושת שכבר פעלו, משאבים פיננסיים, קשרים עסקיים וסגל מיומן. לרשות הס"ס, לעומת זאת, עמד נכס אחד ויחיד – עובדי הכפייה, הלא מיומנים ברובם. ואולם הימלר דבק באמונתו כי סופו של פול לגבור על הקשיים ולהצליח להעביר את התעשיות למרות הס"ס.

בינתיים, מאחר שנבצר ממנו להתנגד בגלוי לצוויו של היטלר ולהצעות התעשיינים, ניסה הימלר להרוויח זמן והסכים להשכיר להם את עבודת האסירים בתנאי שמפעלי התעשייה ייבנו במחנות עצמם. עלויות הבנייה של מפעלים כאלה דנו אותם מראש לחוסר רווחיות, ומשום כך גם חודשים רבים לאחר הוצאת הצווים בדבר ניצול עבודתם של אסירים בתעשיית החימוש לא חל כל שינוי. הס"ס לא פיתח תעשיית חימוש משלו ואף לא סיפק מכסות עובדים משמעותיות למגזר הפרטי.

רק קומץ חברות בעלות השפעה גדולה דיה להשיג זיכיונות מהימלר ניצלו באורח מוגבל את כוח העבודה של אסירי מחנות הריכוז. לא מקרה הוא שעד סוף 1942 היו החברות היחידות שניצלו את עבודת האסירים באושוויץ אי גה פרבן ו"מפעלי הרמן גרינג". עד אפריל 1941

¹⁰ Kamiński, Hitlerowskie

¹¹ שפאר, בתוכני הרייך השלישי, עמ' 375, 377.

¹² Berthold Puchart, Działalność niemieckiej IG Farbenindustrie w Polsce, Warsaw, 1973, p.

268

¹³ Andrzej Strzelecki, "Das Nebenlager Jawischowitz," Hefte von Auschwitz 15 (1975), p. 190

העסיקה אי גה פרבן אסירים בבניית מפעלי הכימיקלים בדבורי, ליד אושוויץ, ומאוגוסט 1942 ואילך החלו מפעלי הרמן גרינג להעסיק אסירים במכרה הפחם של בז'שצ'ה-יווישוֹבִיצָה. בנסיבות אלה נענה היטלר לדרישותיו של שפֶר והורה בספטמבר 1942 להפסיק את בנייתם של בתי החרושת במחנות. מכאן ואילך הוקמו המחנות ליד מפעלים מתפקדים, שכן הדבר נחשב זול ופשוט יותר מבחינה ארגונית.¹⁴ בכך הוסר אחד המכשולים הראשיים לשימוש בעבודת אסירים בתעשיית החימוש ובתחומים אחרים שנתפסו כחיוניים למאמץ המלחמתי הגרמני.

ואולם עד מהרה צצה בעיה חדשה: מחסור באסירים כשירים לעבודה. באביב 1942, בד בבד עם גיוס כל כוח העבודה והמשאבים הזמינים למאמץ המלחמתי, הוצאו צווים שנועדו למצות עד תום את כוח העבודה של אסירי מחנות הריכוז. יישום חסר רחמים של צווים אלה, על אף הזיקה הקלושה בזמנה בין עבודת האסירים לייצור המלחמתי, העלה חדות את שיעורי התמותה בקרב האסירים. על אף זרם המשלוחים החדשים למחנות, הוסיפה אוכלוסיית האסירים להידלדל. מיוני ועד דצמבר 1942 מתו במחנות הריכוז 57,503 אסירים. בזמן שאוכלוסיית האסירים הממוצעת עמדה על 96,770 נפש, הגיעו שיעורי התמותה של האסירים לכ-10,000 איש בחודש. מאוגוסט ועד נובמבר 1942 ירדה אוכלוסיית האסירים מ-115,000 ל-83,000 נפש.¹⁵

אשוויץ לא יצא מכלל זה. בארבעה בינואר 1943 היו במחנה 29,306 אסירים ואסירות,¹⁶ אף כי עד תאריך זה הוקצו מספרים סידוריים ליותר מ-123,000 אסירים (85,427 גברים, 27,978 נשים וכ-10,000 שבויי מלחמה).¹⁷ מאחר שאסירים מעטים בלבד שוחררו מן המחנה ועוד כמה הועברו למחנות אחרים, אפשר להסיק כי נתונים אלה משקפים נאמנה את פעולות ההשמדה שנקטו רשויות המחנה ואת השלכותיהם של תנאי המחיה שיצר משטר המחנה.

ברור היה כי המשך מדיניות ההשמדה של אסירי המחנה בהיקף כזה יוסיף וידלדל את אוכלוסיית האסירים. הכרה זו גרמה מן הסתם לזניחת תכניותיו הכלכליות השאפתניות של הימלר. יישומו העקבי של העיקרון "השמדה באמצעות עבודה" הוכיח את יעילותו בתחום ההשמדה יותר מאשר בתחום העבודה.

¹⁴ שפאר, בתוכני הרייך השלישי.

¹⁵ Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals, Washington, D.C., 1950, vol. 5, pp. 379-381

¹⁶ Franciszek Piper, Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz: Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej, Auschwitz, 1981, table 5

¹⁷ Danuta Czech, Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945, Reinbek bei Hamburg, 1989, p. 377

לנוכח מאגרי כוח האדם המידלדלים של הרייך, היה הכרח להאט את מגמת ההצטמקות של אוכלוסיית האסירים. רשויות הס"ס החליטו אפוא לשפר את תנאי המחיה של האסירים באמצעות שיפור התזונה, תנאי התברואה והיחס לאסירים ולהגדיל שיטתית את מספר האנשים שנכלאו במחנות. המדיניות החדשה נכנסה לתוקף באוקטובר 1942, ובין היתר בוטל האיסור על משלוח חבילות מזון לאסירים. בדצמבר 1942 הצטוו רופאי המחנות לשפר את תנאי התברואה במחנות. באפריל 1943 הוצא צו ששם קץ לאותנזיה של אסירים בלתי כשירים לעבודה והגביל אותה לחולי נפש וליהודים.

בספטמבר 1942 חתמו הימלר ושר המשפטים על הסכם שנועד להאיץ את הזרמתם של אסירים חדשים. שני הצדדים הסכימו כי אסירים מסוימים הכפופים לסמכותה של מערכת המשפט יימסרו לידי הס"ס ויועברו למחנות. בהתאם לתכנית חדשה זו הורה בדצמבר 1942 ראש הגסטפו, היינריך מילר, להעביר למחנות הריכוז אנשים המצויים במעצר משטרתי. בינואר 1943 הורה הימלר כי ילדים ובני נוער שנלכדו בהיתקלויות עם קבוצות פרטיזנים ייכלאו במחנות ריכוז. בעקבות זאת כמעט שולשה אוכלוסיית האסירים – מ-88,000 בדצמבר 1942 ל-224,000 באוגוסט 1943. בפרק זמן זה גם ירד שיעור התמותה בקרב האסירים מ-10 אחוזים ל-2.09 אחוזים בחודש.¹⁸

חשוב לזכור כי אושוויץ היה הגדול ב-15 מחנות הריכוז שהיו קיימים באוגוסט 1943. שליש (74,000) מכל אסירי המחנות היו כלואים באושוויץ. במונחים מוחלטים היה שיעור התמותה באושוויץ הגבוה ביותר; באוגוסט 1943 מתו בו 2,380 אסירים. גם באחוזים היה שיעור התמותה שם מן הגבוהים ביותר (3.3 אחוזים). המחנה היחיד שעלה עליו בשיעור התמותה היחסי היה מיידנק (6.04 אחוזים).¹⁹

המאמצים להגדיל את אוכלוסיית האסירים נמשכו ב-12 החודשים הבאים והביאו לידי הכפלה של אוכלוסיית האסירים במחנות הריכוז. באוגוסט 1944 הגיעה אוכלוסיית האסירים בכל מחנות הריכוז לכ-524,000 נפש. להוציא כ-30,000 אסירים לא רשומים, חמישית מכל האסירים (105,158)²⁰ היו כלואים באושוויץ.²¹ בינואר 1945 מנתה אוכלוסיית האסירים כולה יותר מ-700,000 בני אדם,²² אבל בשל פינוי חלקי של המחנה ירדה מצבת האסירים של אושוויץ ל-67,000.²³

אין בנמצא נתונים המצביעים על הניצול הלכה למעשה לצורכי כלכלת המלחמה של גרמניה של אוכלוסייה גדלה והולכת זו, אבל ממידע עקיף עולה כי במהלך 1942 ו-1943 הועסקו

¹⁸ Trials of War Criminals, p. 381

¹⁹ שם, עמ' 382.

²⁰ Schnabel, Macht ohne Moral, p. 200

²¹ Czech, Kalendarium, p. 79

²² Martin Broszat, "Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933-1945," in: Martin Broszat

(ed.), Anatomie des SS-Staates, Freiburg im Breisgau, 1965, p. 159

²³ Czech, Kalendarium, pp. 114-115

פחות ממחצית האסירים במאמץ המלחמתי. ואולם, לפי פול, בשלהי 1944 ובתחילת 1945 עבדו בשירות המאמץ המלחמתי בין 400,000 ל-420,000 אסירים; בין 230,000 ל-250,000 מהם הועסקו במפעלי תעשייה פרטיים, וכ-170,000 עבדו במישרין בעבור משרד החימוש והייצור המלחמתי בבניית בתי חרושת תת קרקעיים לתעשייה האווירית.²⁴

מאחר שרוב האסירים שהועסקו בתעשייה היו כלואים במחנות משנה, גידולם של מחנות אלה יכול ללמד על מידת ניצולה של עבודת האסירים מחוץ למערכת המחנות. בשנת 1942 התקיים מספר קטן בלבד של מחנות לוויין. ואולם בסוף 1943 כבר היו לכמה מחנות יותר מתריסר מחנות לוויין. ב-31 במרס 1944 היו ל-20 מחנות הריכוז הקיימים (13 בתחומי הרייך, שלושה בגנרל-גוברנמן, שלושה באוסטלנד ואחד בהולנד), בסך הכול 165 מחנות לוויין, כשמונה לכל אחד במוצע.²⁵

למרות הלחץ לרתום את אסירי מחנות הריכוז למאמץ המלחמתי הגרמני, שיקפה מציאות המחנות פשרה בין משימת ההשמדה של האסירים לניצול עבודתם. הגם שהשימוש בעבודת האסירים הוסיף להתרחב, נותרו המחנות בראש ובראשונה מוסדות לענישה. אף כי היבט זה עמד בסתירה למשימות הכלכליות של המחנות, ייחס לו המשטר הנאצי חשיבות גדולה מכדי להכפיפו לצורכי התפוקה הכלכלית.

היות שמשקל האסירים בכוח העבודה היה כה קטן (פחות מאחוז מכוח העבודה של הרייך השלישי), לא יכלה עבודת האסירים להשפיע השפעה של ממש על מצבו של שוק העבודה בשנים 1942 ו-1943 – גם אילו הופעלה במלוא הניצולת. שאלת העסקתם של האסירים נותרה בתחום סמכותם של הס"ס ושל חוג מצומצם של תעשיינים שהיו מעוניינים בה מסיבה זו או אחרת. הסיעות הכלכליות והפוליטיות, מעצבות המדיניות ברייך השלישי, התמקדו בהעסקת עובדים זרים ושבוויי מלחמה שעלו במספרם בהרבה על סך כל אוכלוסיית אסירי המחנות.

במאי 1942 מנתה אוכלוסיית האסירים 100,000 איש ואישה, ולאחר הקצאת כוח העבודה הדרוש לצורכי המחנות היה אפשר להעמיד מתוכה לרשות תעשיית המלחמה 25,000 איש בקושי.²⁶ באותה העת העסיקה הכלכלה הגרמנית 2,640,000 עובדים זרים ו-1,470,000 שבוויי מלחמה. בשנתיים הבאות עלה מספר העובדים הזרים ל-5.3 מיליון, ומספר שבוויי המלחמה – ל-1,830,000.²⁷

הניצול הדורסני וההשמדה חסרת הרחמים של אסירי מחנות הריכוז היו קשורים בלא ספק להצלחתו של פריץ זאוקל, מיופה הכוח הכללי לגיוס כוח אדם לעבודה, לגייס אזרחים לעבודת כפייה. כל עוד יכלה כלכלת גרמניה למצוא את כוח העבודה הדרוש לה מחוץ

²⁴ Trials of War Criminals, p. 445

²⁵ שם, עמ' 383.

²⁶ Broszat, "Nationalsozialistische Konzentrationslager," p. 116

²⁷ Alan Milward, Die deutsche Kriegswirtschaft 1939-1945, Stuttgart, 1966, p. 102

למחנות הריכוז, היו האסירים וכוח עבודתם מיותרים. מתאם זה ניכר אף במידה רבה יותר ביחס כלפי היהודים במחנות, ששום סייג מדיני או מוסרי לא הגביל אותו. במחצית הראשונה של 1944 חלה לפתע תפנית לרעה במצבה הצבאי של גרמניה שאיבדה שטחים רבים בעקבות תבוסות בשדה המערכה. הצבא האדום סילק כמעט לגמרי את הגרמנים הפולשים מתחומי ברית-המועצות; חזית שנייה נפתחה במערב, וזירת המלחמה התקדמה במהירות אל גבולות הרייך שלפני המלחמה. אמנם רבים מהאנשים הכשירים לעבודה פונו מקו החזית, אולם איבוד השטחים צמצם בצורה ניכרת את זמינותם של עובדי הכפייה. המצב הביא לידי התעניינות פתאומית של התעשייה במאגרים אפשריים אחרים של כוח עבודה, לרבות אסירי מחנות הריכוז. מספרם של אלה עלה על חצי מיליון במחצית השנייה של 1944 וחברות רבות החלו לפנות לס"ס בבקשה לספק להן אסירים. אם אושרו הבקשות, נדרשו החברות לבנות מגורים לאסירים (בדרך כלל מבני מחנות) ולהקיפם בגדרות ובמגדלי שמירה. אנשי ס"ס שימשו בסגל המנהלי של האתרים האלה. במבנה הארגוני של מחנות הריכוז היו מחנות הלוויין בבחינת תת יחידות, שכוננו לעתים מחנות עבודה, מחנות משנה או יחידות עבודה. בסוף 1944 ובתחילת 1945, כשהגיע גידולה של מערכת המחנות לשיאו, עלה מספר המחנות הללו על 500,28²⁸ ומספר המחנות הקטנים יותר – שבכמה מהם התגוררו פחות מ-20 אסירים – הגיע לכ-400.29²⁹ זה היה גידול חד בהשוואה ל-165 מחנות הלוויין שהיו קיימים במרס 1944. נתונים אלה מלמדים כי יותר מ-80 אחוזים מכל מחנות הלוויין הוקמו אחרי מרס 1944. בתקופה זו ניצבה העסקתם של אסירי מחנות הריכוז בכלכלת המלחמה הגרמנית בראש סדר העדיפויות.

השינויים בשימוש בעבודת האסירים התבטאו גם בהיבטים המעשיים של תפקודו של מחנה הריכוז אושוויץ. עלינו לזכור את תווי ההיכר הייחודיים של אושוויץ: בשילוב התפקידים של מחנה ריכוז והחל מ-1942 מחנה השמדה מובהק, שימש אושוויץ מעין אב-טיפוס לדור החדש של מחנות ששילבו השמדה המונית וניצול כוח אדם. על-ידי התמקדות בהשמדה המונית מן הצד האחד ובניצול חסר רחמים של עבודת האסירים מן הצד האחר, הצליחו הנאצים להפוך כמה מן האסירים שגורלם נחרץ לכלי שרת של מכונת המלחמה הגרמנית ולבטל את הצורך להשאיר בחיים אלפי אנשים שנבצר מהם להעסיקם באורח יצרני. הסלקציות של האסירים החדשים התמקדו בהתאם בחסונים ובבריאים שהיה אפשר לנצלם לעבודה בטרם יאזל זמנם.

המרכיבים של הניצול וההשמדה בבית החרושת למוות של אושוויץ היו דבר והיפוכו רק למראית עין. במציאות הם ניזונו זה מזה במעין קשר סימביוטי. בשל זרימתם הקבועה של

²⁸ Enno Georg, Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS, Stuttgart, 1963, p. 41
²⁹ Jan Sehn, Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka, Warsaw, 1956, p. 61

משלוחים חדשים יכול מרכז הרצח להתמיד באספקת כוח עבודה רענן. מחנה הריכוז סיפק למבצע את אמצעי ההשמדה הטכניים. תאי הגזים, המשרפות ורציף הפריקה נבנו כולם בעבודת אסירים. אנשי הס"ס פיקחו על תהליך ההרג, ועבודת האסירים נוצלה לתחזוק המשרפות, לשרפת הגופות ולהכנת רכוש האסירים למשלוח. נוסף על כל אלה מילא המחנה עוד תפקיד אחר: הונאה בקנה מידה עצום שנועדה להעלים את טבעו הנפשע מן הקרבנות בכוח ומדעת הקהל.

מחנה הריכוז אושוויץ הוקם בשלב השני של מדיניות הניצול של עבודת האסירים, כאשר מפעלים בשליטת הס"ס מילאו תפקיד מפתח, ורוב האסירים הועסקו במחצבות ובבתי חרושת ללבנים ולחצץ. זה היה השלב שבו הוקמו מחנות הריכוז בקרבת מקומות עבודתם של האסירים. ואולם במקרה של אושוויץ, לא מילא הגורם של עבודת האסירים תפקיד כלשהו. השיקולים העיקריים לבחירת האתר היו קווי התעבורה³⁰ ותנאי השטח, שכן המחנה תוכנן במקורו לשמש רק מחנה מקומי או נקודת מעבר והסגר לאסירים שהיו בדרכם משלזיה לרייך.

הפיכתו של אושוויץ למחנה ריכוז מן המניין לא שינתה את העובדה שבהעדר אספקה מתאימה של חומרי גלם לא יכלו מפעלי DEST לשגשג במקום זה. למעשה רק חצץ היה אפשר לכרות שם בשפע. על כן בשנים הראשונות לקיום המחנה הועסקו אסירי אושוויץ במשימות מנהליות, בהרחבת המחנה, בעבודות חקלאיות ובגידול בהמות בסביבות המחנה. הרחבת המחנה, שבשיא תפוסתו נועד לשכן כ-230,000 אסירים, נמשכה עד 1944 והצריכה את העסקתם של חלק ניכר מהאסירים הכשירים לעבודה.

ענף החקלאות היה צרכן חשוב של עבודת האסירים באושוויץ. לאחר פינוי יושביהם של שישה כפרים מסביבות המחנה חלשה מינהלת הס"ס על אדמה בשטח של כ-40,000 דונם ועליה גן ירק גדול, לול, מדגה וארבע חוות חקלאיות. בשנת 1940 תכנן הימלר את הקמתה של חווה חקלאית ניסויית שהיתה אמורה ליהנות מתנאי אדמה ואקלים מתאימים ומאספקה בלתי מוגבלת של כוח עבודה זול. במחנה הוקמו מעבדות ונעשו ניסיונות לגדל שם צמח להפקת גומי שהובא מברית-המועצות.

מארבעת המפעלים שאסירי אושוויץ הועסקו בהם (DAW, DEST), מפעל המלט בגולשאו ו-Deutsche Lebensmittel GmbH [מצרכי מזון]), נודעה חשיבות רק ל-DAW ולמפעל המלט. בתחילה ייצרו DAW רק נגרות בניין; ב-1942 הם החלו מייצרים כמויות גדולות של ציוד צבאי, כגון ארגזי תחמושת. האסירים שעבדו שם גם תיקנו כלי רכב צבאיים ופירקו מטוסים שיצאו מכלל שימוש. בשנת 1944 הועסקו במפעלי הס"ס כ-4,500 אסירים. בניגוד לתחזיתו של הימלר, מעולם לא קם באושוויץ מרכז גדול של תעשיית חימוש.

³⁰ הקומנדנט מאושוויץ מעיד: רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס, צבי שגר (עורך), תל אביב 1978, עמ' 3.

בשל מיעוט התעשייה באושוויץ, נשלחו אסירים במספר נכבד למחנות בקרבת שלזיה ששרר בהם מחסור בכוח אדם.

פרט למפעלי הס"ס ולחברות שעסקו בבניית המחנה, היתה התעשייה היחידה ליד אושוויץ מפעל הפתילים של קונצרן קרופ, שהועבר לשם ביוני 1943. חודשים מספר לאחר מכן עבר המפעל לידי חברה אחרת, מפעלי אוניון. לחברות אחרות היו מחנות משלהן שנכללו בתחום השיפוט של הנהלת מחנה אושוויץ.

מחנות המשנה הראשונים של אושוויץ, יווישוֹבִיצָה, בונה-מוֹנוֹבִיץ וְחֶלְמֶק, הוקמו ב-1942. עוד חמישה מחנות הוקמו ב-1943, ועוד 19 – ב-1944. בסך הכול הוקמו 27 מחנות משנה שסיפקו עבודת אסירים לחברות פרטיות וממלכתיות. תשעה נבנו ליד מפעלי פלדה ומתכת (בדרך כלל מפעלי חימוש), שישה ליד מכרות פחם ושישה ליד מפעלי כימיקלים. השאר היו בקרבת מפעלים תעשייתיים אחרים.

בכל שנה משנות קיומו של אושוויץ הוקצו עובדים אסירים לעסקים חיצוניים: בשנת 1941 עבדו כ-1,000 אסירים (מתוך 10,000 אסירי המחנה) בשירות החברה היחידה שפעלה בסביבה – אי גה פרבן; בשנת 1942 עבדו כ-4,600 אסירים (מתוך 24,000) בעבור מוסדות חיצוניים; בשנת 1943 עבדו כ-15,000 אסירים (מתוך 88,000) בעבור חברות חיצוניות; ובשנת 1944 עבדו כ-37,000 אסירים (מתוך 105,000), בלי להביא בחשבון אסירים לא רשומים) בשירות חברות מחוץ לתחומי המחנה. בינואר 1945, בעקבות פינויים החלקי של האסירים, העסיקו מוסדות חיצוניים כ-35,000 אסירים (מתוך 67,000).³¹ במחנות אחרים היה המצב דומה. לדוגמה, בינואר 1945 עבדו כ-20,000 מאסירי דכאו (מתוך 50,000

אסירי המחנה) בעבור חברות חיצוניות או בקבוצות עבודה שלא היו חלק מן המחנה.³² בראש מעסיקי האסירים עמדו מפעלי כימיקלים. בשנת 1944 העסיקו מפעלי כימיקלים יותר מ-18,000 אסירים או קרוב ל-50 אחוזים מכלל האסירים שעבדו מחוץ למחנות. המעסיק הגדול ביותר היה אי גה פרבן, במפעל לייצור גומי סינתטי ודלק ששכן ליד המחנה. בקיץ 1944 עמדו לרשותו 11,000 מאסירי אושוויץ. המעסיק השני בגודלו של אסירי אושוויץ היה תעשיית המכרות, שהעסיקה יותר מ-8,000 אסירים ב-1944. המעסיק השלישי בגודלו היה תעשיית הפלדה והמתכת, שהעסיקה יותר מ-7,000 אסירים ב-1944.³³

אפשר לחלק את האסירים שעבדו בתעשייה לשתי קבוצות: אלה שהועסקו במישרין בייצור (מפעלי מכונות, כורי פחם וכו'), ואלה שהועסקו בהקמת מפעלי תעשייה ובפיתוחם. מנקודת המבט של האסירים, מפעלי המתכת היו מקום העבודה הטוב ביותר. היה להם גג לראשם

³¹ Piper, *Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz*, pp. 294-298

³² Teodor Musioł, "Dachau 1933-1945," *Aneks 13*

³³ Piper, *Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz*, pp. 294-296

והסקה בחורף, וקצב העבודה לא היה תלוי דווקא בלהיטותם של מנהלי העבודה, אלא בטכנולוגיה של תהליכי הייצור. העבודה המפרכת ביותר היתה במכרות. מאחר שלרוב האסירים שהוקצו לעבודה זו לא היה כל ניסיון קודם בה, הם שובצו בעבודות עזר שלא דרשו כישורים מיוחדים, כגון הטענת פחם וגרירת קרוניות. אלה היו העבודות הקשות, המאמצות והמתישות ביותר.

היות שמרבית האסירים לא הכירו את עבודת המכרות, הם היו מעורבים לעתים קרובות בתאונות. כפי שכתב בזיכרונותיו ויטולד טוקז', רופא אסיר שעבד בחדר החולים במחנה יווישוביץ: "רוב החולים היו אסירים שנפצעו בתאונות עבודה". תאונות כאלה נגרמו לעתים קרובות בגלל העדר אמצעי מיגון ובגלל התעלמות מכללי בטיחות. האסירים עבדו על-פי-רוב בלא קסדות מגן, מגפי גומי או מעילים חסיני מים. במקרים מסוימים הם עבדו במנהרות נמוכות תקרה מוצפות מים, כשהם כורעים על ברכיהם ולעתים אף שוכבים.

להחמרת תנאי העבודה תרמה אכזריותם של שלטונות המחנה ומנהלי העבודה. כדי לקיים תפוקה מרבית והתייצבות מלאה לעבודה, נשלחו האסירים החולים והלא יצרניים ממחנות המשנה בחזרה לאושוויץ, היישר אל תאי הגזים. את מקומם תפסו אסירים חדשים. רופאי ס"ס מן המחנה הראשי באושוויץ עשו את הסלקציות בזמן הביקורות שנערכו במחנות המשנה. מאחר שהתנאים במחנות הללו היו כה קשים ושיעורי התמותה כה גבוהים, התייחסו אליהם שלטונות המחנה כאל מחנות עונשין במכלול של אושוויץ.

תנאי עבודה קשים שררו גם באתרי הבנייה של חברות שעסקו בסוגים שונים של עבודות תשתית. עם החברות הללו נמנו אי גה פרבן, Oberschlesische Hydriewerke AG (בניית מפעלי כימיקלים), Energieversorgung Oberschlesien AG (הקמת תחנות כוח) ו-Erdol Raffinerie Trzebinia GmbH (פיתוח של בתי זיקוק קיימים). גם כאן הועסקו האסירים במגוון של עבודות לא מקצועיות, כמו יישור קרקע, חפירת תעלות והטענה. רק קומץ אסירים מיומנים עבדו בעבודות מאמצות פחות כמו התקנה והרכבה.

התעללות ומכות היו עניין יומיומי. בתחנת הכוח וולטר בלג'ישה, למשל, הרגו אנשי ס"ס אסירים במכות של קתות רובים, בבעיטות או ביריות. גם במחנה בטשביניה היו המכות וההרג לחם חוקם של האסירים. בפרק הזמן שמ-30 בספטמבר 1944 ועד 17 בינואר 1945 קטנה אוכלוסיית האסירים של טשביניה מ-819 ל-641. כדי להתמודד עם שיעורי התמותה הגבוהים ועם הבעיות הכרוכות במשלוח הגופות למשרפות בבירקנאו, רכש טשביניה משרפה משלו בדומה לזו שנבנתה קודם לכן במחנה בלכהמר.

עבודתם הזולה וההוצאות הנמוכות לאחזקתם עשו את האסירים למקור רווחים למדינה, לס"ס ולחברות התעשייה הנוגעות בדבר. תמורת יום עבודה של אסיר שילמו החברות למדינה בין שלושה לשישה מרקים, תעריף נמוך בהרבה מן השכר ששולם לעובדים

חופשיים. אבל בשל מצבם הגופני הירוד של האסירים והעדר תמריצים, היתה תפוקתם נמוכה מזו של שכירים אזרחים. המעסיקים פיצו את עצמם על הפסדים אלה באמצעות הארכת שעות העבודה ובאמצעות חיסכון בבגדי מגן ובשירותים אחרים שהגיעו על-פי חוק לעובדים אזרחים.

במאמצייהן להגדיל ככל האפשר את רווחיהן, חתרו החברות שהעסיקו אסירים למצות מעובדיהן את כל יכולת העבודה שלהם. המעסיקים ידעו כי תפוקת האסירים קשורה במישרין למצבם העגום, אך לא נקפו אצבע לשיפור תנאי המחיה שלהם. לכל היותר הם תגמלו עובדים שתפוקתם עלתה על הממוצע באמצעות תלושי פרמיות שהיה אפשר להמירם במזון בחדר האוכל של המחנה. ואולם בגלל ערכם הזניח של המענקים ומאחר שחדרי האוכל לא היו מצוידים במצרכי מזון מבוקשים, לא היה במענקים הללו משום תמריץ יעיל. חשוב מן המענקים היה הדגש ששמו המעסיקים על השלטת משמעת, אם באמצעות אנשיהם שלהם, שנקטו אלימות גופנית כדי לאלץ את האסירים לעבוד קשה יותר, ואם באמצעות תלונות לשלטונות המחנה ובקשה להעניש את האסירים הלא יצרניים. יום העבודה נמשך מדי פעם יותר מ-12 שעות כדי שהאסירים יוכלו להשלים את המכסות שנקבעו להם. במקרים אחרים הושארו האסירים במקום העבודה עד שעה מאוחרת כל-כך, עד שנאלצו לצאת חזרה לעבודה מיד לאחר שובם למחנה.

אף שהמדינה קיבלה תשלום נמוך יחסית בתמורה לעבודת האסירים, היה בו די והותר לכסות את הוצאות אחזקת האסירים. מאחר שאחזקתו היומית (מזון, ביגוד, מגורים) של אסיר אחד עלתה למדינה 1.34 מרקים, ואילו התעריף הנמוך ביותר להעסקת אסיר לא מיומן במפעלים פרטיים וממלכתיים עמד על שלושה עד ארבעה מרקים, היתה יותר ממחצית ההכנסה שזרמה לקופת המדינה בעבור העסקת אסירים בבחינת רווח נקי. במקרה של עובדים מיומנים ששכר עבודתם היומי עמד על ארבעה עד שישה מרקים, היה הרווח גבוה אף יותר.

בסוף 1943 הגיעו הכנסות המדינה מהשכרתם של אסירי אושוויץ לשני מיליון מרקים בחודש. חשבונות שהוגשו בגין שבעה חודשי עבודה של אסירים גברים ותשעה חודשי עבודה של אסירות נשתמרו בחלקם, ועולה מהם כי המדינה שלשלה לקופתה יותר מ-12 מיליון מרקים. סך כל הרווחים של המדינה הנאצית מעבודתם של אסירי אושוויץ בשנים 1940 עד 1945 מוערך ב-60 מיליון מרקים.³⁴

מתוך 1.5 מיליון איש שהובאו לאושוויץ, קיבלו 400,000 מעמד של אסיר, כלומר נרשמו, קיבלו מספרים סידוריים והוחזקו זמן מה בחיים. האסירים הרשומים נחלקו שווה בשווה פחות או יותר בין יהודים ללא-יהודים, רובם פולנים. הגם שהכלכלה הגרמנית סבלה ממחסור

³⁴ שם, עמ' 360.

כרוני בכוח אדם, בייחוד בשלב השני של המלחמה, לעתים קרובות נותרה מחצית מאוכלוסיית המחנה בלא תעסוקה. השמדתם של אלפי אנשים בלתי כשירים לעבודה נמשכה באושוויץ ובמחנות אחרים במלוא הקיטור גם בתקופות הקשות ביותר. אושוויץ נעשה לגיא ההריגה של כל יהודי אירופה, ונוספו לו מחנות מוות אחרים. גורם זה מילא תפקיד מכריע בהאצת תהליך ההשמדה שם. במחנות אחרים האט מדי פעם מחסור זמני בכוח אדם את קצב הרצח ההמוני. אושוויץ, לעומת זאת, הוצף בלא הרף בהמוני מגורשים חדשים, מה שביטל את בעיית המחסור בידיים עובדות מ-1942 ואילך. הבעיה היחידה באושוויץ היתה כיצד לשמור על כושר העבודה של האסירים.³⁵ אבל ההזדמנויות הבלתי מוגבלות להחליף אסירים שהעבודה המפרכת הפכה אותם לשבר כלי (מוזלמנים בעגת המחנה) באסירים שזה מקרוב באו וכוחם עדיין במותניהם, שימשו תמריץ – אם היה נחוץ תמריץ כזה – להמית את האסירים במקום להניח להם להתאושש. שיטה זו של חיסול האסירים המותשים והחולים ננקטה באושוויץ בהיקף גדול בהרבה מאשר במחנות אחרים. מדיניות ההשמדה הכללית של היהודים קוימה כלשונה, כמעט בלא חריגות. הדבר נבע כמובן מן העדיפות הפוליטית הראשונה במעלה שנתן המשטר הנאצי להשמדת היהודים ומהצורך לממשה בכל מחיר ועל אף כל ההפסדים הכלכליים הכרוכים בה. אווירה של רצח אדיר ממדים אפפה את המחנה כולו, אווירה שחיי אדם חסרו בה כל ערך, ולכל זוג ידיים היה בכל רגע נתון תחליף של עשרות זוגות ידיים אחרות. מהשלכותיו של מצב זה סבלו לא רק היהודים, אלא גם מקצת מן הלא-יהודים – בעיקר פולנים, צוענים ורוסים, שבמדרג הגזעי הנאצי סווגו כ"אונטרמנשן".

ההידרדרות החדה במצבה הצבאי והכלכלי של גרמניה במחצית הראשונה של 1944, שהיתה כרוכה באיבוד שטחים נרחבים שגרמניה ראתה באוכלוסייתם עתודת כוח האדם של כלכלתה, הגבירה את עניינם של הנאצים במאגרי העובדים הזמינים, לרבות אסירי המחנות. עניין מחודש זה נגזר גם מן הגידול הניכר באוכלוסיית האסירים בעקבות האצת המשלוחים והצעדים שננקטו קודם לכן כדי להפחית את תמותת האסירים. באוגוסט 1944 עמדה אוכלוסיית האסירים במחנות הריכוז הנאציים על 524,286 איש, וכ-105,000 מהם היו כלואים באושוויץ. אבל היו מגבלות לניצולו של כוח אדם זה. ההכרזה ששטח הרייך "חופשי מיהודים" מנעה את העברתם של אסירי אושוויץ היהודים אל מחנות

³⁵ הנתונים לשנת 1943 מצביעים כי בממוצע כ-50 אחוזים מאוכלוסיית האסירים עבדו. אסירים מסוימים לא עבדו בשל מצבם הגופני או בשל מחסור בעבודה. כך, למשל, ב-4 בפברואר 1943 מתוך 42,742 האסירים והאסירות עבדו רק 23,635. ב-4 בנובמבר 1943 גדלה אוכלוסיית האסירים ל-87,827 איש ואישה, שמתוכם הועסקו רק 45,905. ב-25 באפריל 1944 היו בבירקנאו 18,260 אסירים גברים, אך רק 7,000 מהם, כלומר פחות מ-40 אחוזים, עבדו; אחרים לא היו כשירים לעבודה או לא הועסקו מטעמים אחרים. ארבעה חודשים לאחר מכן, ב-22 באוגוסט 1944, השתפר במידת מה מצב התעסוקה: מתוך 19,587 אסירים גברים, עבדו רק 10,127 או 51.7 אחוזים.

בתחומי גרמניה. מאחר שהאיסור לא חל על אסירים לא-יהודים, רבים מהם, פולנים בעיקר, הועברו למחנות בתוך גרמניה. התוצאה היתה עוד גידול בשיעור היהודים באושוויץ. הסרת האיסור באביב 1944 נתנה את האות להתחלת העברתם של עודפי כוח אדם אל תחומי הרייך. קטגוריה חדשה של אסירים נוצרה. לאסירים אלה לא ניתנו מספרים סידוריים. הם הובאו לאושוויץ אך ורק כדי שאפשר יהיה להמית בתאי הגזים את הלא כשירים לעבודה. אושוויץ החל משמש מסגרת ענקית לניפוי האסירים הכשירים לעבודה. מכאן ואילך הוא היה למרכז ההשמה של כוח העבודה היהודי ברשת מחנות הריכוז כולה.

העלייה במספר האסירים המועסקים בתעשייה הגרמנית ב-1944 לא הביאה להגברת הפיריון. תקנות המשמעת נותרו בעינן ומנעו ארגון רציונלי של כוח העבודה. התקנות חיבלו לא אחת בהתאמת תפקידים לכישוריהם של האסירים, הפריעו לתמרוץ יעיל שנועד להגביר את עניינם של האסירים בעבודתם, ומנעו מן האסירים לחדש את כוחם הגופני והנפשי. עד הסוף ממש דבקו הנאצים במדיניות הניצול הדורסני של עבודת האסירים על-פי העיקרון של תוצאות מרביות בהשקעה מזערית. המערכת היתה יעילה ביותר בכל הנוגע ליישוב הנחות היסוד הכלכליות של חוגי התעשייה הגרמניים עם התכניות להשמדת יהודים וקטגוריות מסוימות של סלווים, תכניות שהתוו המנהיגים הנאצים בתחילת המלחמה ושהוצאו לפועל בידי הס"ס. משום כך, על אף הרווחים הברורים שהיו המדינה הגרמנית, הס"ס וחברות פרטיות מסוימות עשויים להפיק מעבודת האסירים, היתה התוצאה הכללית של העסקת האסירים רחוקה מרחק ניכר ממיצוי פוטנציאל העבודה של המחנות.

על אף שאיפותיו הגלויות של הימלר להרים תרומה משלו לפיתוח הפוטנציאל הכלכלי של הרייך השלישי על-ידי ניצול עבודת אסירים, נותרו ההשמדה הישירה וההשמדה העקיפה של האסירים יעדיו הראשיים. אילו רצה הס"ס לכוון תנאים נוחים לכוח עבודה יצרני, הוא היה מקים מחנות לעבודת כפייה בתחומי הרייך ובארצות הכבושות. ואולם מחנות כאלה לא היו מאפשרים תחלופה מתמדת של אוכלוסיית האסירים שתמיד הותירה מקום למשלוחים חדשים. וגם לא היו מוציאים הודעות רשמיות על מותם בטרם עת של העצורים במחנות, ולא היו מתהלכות שמועות על הזוועות המתרחשות שם.

כשם שתבוסת הרייך השלישי חשפה את העובדה שהאידיאולוגיה הנאצית הושתתה על מיתוסים ועל דעות קדומות, כן הוכיחו התוצאות הזניחות של עבודת האסירים בתנאי עבודת את גיחוכם של הניסיונות לשוב ולהפעיל במאה העשרים שיטת ייצור המבוססת על עבדות. הדבר התברר בעליל בשנתיים האחרונות למלחמה כאשר נעשו ניסיונות לשלב עבודת כפייה זולה במפעלים תעשייתיים מתקדמים ביותר. אושוויץ ומחנות ריכוז אחרים לא הונצחו אפוא בהיסטוריה כמאגרים אדירים של כוח עבודה, אלא כזירה של פשע חסר תקדים.

מקור: ישראל גוטמן ודניאל בירנבאום, "אשוויץ: אנוטומיה של מחנה ריכוז", הוצאת יד ושם ירושלים, תשס"ג. עמ' 33-63.